

EBÛ MUS' AB

Ebû Mus'ab ilmî faaliyetlerinin yanı sıra idarî ve kazâî görevlerde de bulunmuştur. Küfe kadılığı yapmış, daha sonra Medine şurtası, ardından da kadısı olarak görevlendirilmiştir. Halife Me'mûn döneminde görevde bulunmakla birlikte halifenin görüşüne aykırı olarak Kur'an'ın mahlûk olmadığını söylemekten çekinmemiştir. Bunun dışında dönemin siyaset ve mezhep tartışmalarına girmemiş, bu sebeple kadılığında verdiği hükümler her türlü tartışmadan uzak olmuştur.

242 Ramazanında (Ocak 857) vefat eden Ebû Mus'ab'ın 240 (855) ve 241 (856) yıllarında öldüğü de rivayet edilmektedir.

Ebû Mus'ab, İmam Mâlik'in *el-Muvaftâ* adlı eserini rivayet edenlerden biridir. Bu hadis koleksiyonunun en son râvilerinden olması sebebiyle onun rivayetinde diğer birçok rivayette bulunmayan 100 kadar hadis yer almaktadır. Bunun dışında Mâlikî fıkına dair *Muhtaşar* adlı bir eseri vardır. Mâlikî fıkının bugüne kadar tam olarak gelebilmiş en eski eseri olan *Muhtaşar*'ın bilinen tek yazma nüshası Fas'taki Karaviyyin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 874/40). Endülüs Emevî Hükümdarı Müstansır-Bilâh'ın kölesi Hüseyin b. Yûsuf tarafından 359 (970) yılında Kurtuba'da istinsah edilen eser, aynı zamanda Fas kütüphanelerinde mevcut en eski yazma kitaptır. *Muhtaşar*, klasik fık kitaplarında olduğu gibi temizlik bahsiyle başlamakta, daha sonra sırasıyla namaz, zekât, oruç, hac, cihad, şüf'a, evlenme, boşanma, satım akdi, sarf, kira, kısas ve hudûd suçları, yargılama ve vasiyet bölümleri gelmektedir. İbnü'n-Nedîm, IV. (X.) yüzyıla kadar olan ilmî hareketin tarihini verirken Ebû Mus'ab ve eseri *Muhtaşar*'dan bahsetmemiştir. Esasen İbnü'n-Nedîm, daha birçok değerli ismi ve onlara ait eserleri zikretmeyi ihmal etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I/2, s. 5-6; VeKî, *Ahbabü'l-kudât*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), I, 258; İbn Abdülber, *el-İntikâ*, Kahire 1350, s. 62; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 511-513; Zehebî, *A' lâmü'n-nübelâ*, XI, 436-440; a.mlf., *el-İber*, I, 436; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 344; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhzeb*, I, 140-141; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 20; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 308; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 100; Mahlûf, *Şeceretü'n-nâr*, I, 57; Muhammed el-Âbid el-Fâsî, *Fihrisü mahtûâtî hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1400/1980, II, 538; Joseph Schacht, "On Abû Mus'ab and his Muhtasar", *al-Andalus*, XXX, Madrid 1965, s. 1-13.

İBRÂHİM HÂREKÂT

EBÛ MUTÎ' el-BELHÎ

(أبو مطيع البلخي)

Ebû Mutî' el-Hakem b. Abdillâh
b. Mesleme el-Belhî
(ö. 199/814)

Ebû Hanîfe'nin talebesi ve
ona nisbet edilen *el-Fikhü'l-ekber* ile
el-Fikhü'l-ebşat adlı
eserlerin râvisi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Âmâ olduğu ve Belh'te doğup büyüdüğü rivayet edilir. Oğlu onun seksen dört yaşlarında iken Belh'te vefat ettiğini söylediğine göre 115 (733) yılı civarında doğmuş olmalıdır. Dedesinin adı bazı kaynaklarda Müslim ve Seleme şeklinde de kaydedilmiştir. Bilgisini geliştirmek ve devrin önde gelen âlimleriyle görüşmek üzere birkaç defa Bağdat'a gitti ve orada hadis rivayet etti. Ayrıca onun, İslâm hukuk ekollerinin mümessilleri olan Küfe ve Medine âlimlerinden hadis rivayet ettiği dikkate alınırsa Küfe ve Hicaz gibi ilim merkezlerine de seyahatlerde bulunduğu söylenebilir.

Hadis ilminde geniş bilgiye sahip olan Ebû Mutî', Ebû Hanîfe, Abdullah b. Avn, İbn Cüreyç, İbn Ebû Arûbe, Abbâd b. Kesîr, Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve İsrâil b. Yûnus gibi âlimlerden hadis rivayet etmiş, kendisinden de Ahmed b. Menî', Hallâd b. Eslem es-Saffâr, Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî ve Horasanlı birçok âlim rivayette bulunmuştur. Yaşadığı dönemde Horasan halkının onun ilim meclislerine büyük ilgi gösterdiği rivayet edilmektedir.

Ebû Mutî' on altı yıl kadar Belh kadılığı yapmıştır. Çağdaşları onun re'y ve kıyas metodunu iyi bildiğini, allâme unvanına lâyık, zühd ve takvâ sahibi bir fakih olduğunu ifade ederler. Zühdü, takvâsı ve geniş bilgisi sebebiyle İbnü'l-Mübarek kendisine büyük saygı gösterirdi. Ebû Dâvûd'un nakline göre Belhî, "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" ilkesine sıkı sıkıya bağlı, din gayretli olan muhtesiblerin başında yer alır.

Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hibbân ve İbn Adî gibi ünlü hadisçiler Ebû Mutî'in hadis alanında zayıf olduğunu kabul etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel kendisinden rivayette bulunmamak gerektiğini belirtmiş, Ebû Dâvûd da onun Cehmiyye'den olduğunu ileri sürerek rivayet ettiği hadislerin makbul sayılmadığını söylemiştir. Ukaylî ise Ebû Mutî'in hadis ri-

vayeti yönünden makbul bir Mürcie men-subu olmasına rağmen hadisçilerin kendisinden rivayette bulunmadıklarını kaydeder. Ebû Hâtîm er-Râzî, Cûzekânî ve Zehebî onun hadis uyduran bir yalancı olduğunu ileri sürerlerse de bu iddialarını ispat edecek herhangi bir delil göstermezler. Şüphe yok ki Ebû Mutî'in Cehmiyye'ye nisbet edilmesi ve hadis rivayetinin makbul sayılmaması, Ebû Hanîfe gibi fıkihta kıyasa, akîdede akli yorumlara önem veren bir ilim adamı olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim bu tür suçlamalara Ahmed b. Hanbel'in değerlendirmelerinde sık sık rastlamak mümkündür (bk. İbn Ebû Ya'lâ, I, 47, 120-121, 168, 342-344; II, 35, 36). Mürcie'ye nisbet edilmesi de Hâricîler'le Mu'tezile'nin bütün Ehl-i sünnet'i Mürcie'den kabul etmeleri anlayışına bağlıdır.

Ebû Mutî'in hadisçiliği konusunda tenkit açısından da olsa bazı bilgilerin mevcudiyetine rağmen fıkihtaki yeriyle ilgili fazla bir şey bilinmemektedir. Kureşî onu Ebû Hanîfe'nin yakın talebesi (şâhibü'l-imâm) olarak kaydettikten sonra yaşadığı dönemde ülkesindeki fakihlerin kendisinden ders aldığı söyler (*el-Cevâhirü'l-muğıyye*, II, 266). Ebû Mutî'in Hanefî fıkhı alanındaki bu yaygın müderrisliği ve on altı yıl süren kadılığı göz önünde bulundurulduğu takdirde muhaddisler tarafından hakkında yapılan değerlendirmelerin büyük çapta mezhep ve anlayış farkından kaynaklandığı anlaşılır.

Ebû Mutî' el-Belhî 12 Cemâziyelevvel 199 (29 Aralık 814) tarihinde Belh'te vefat etti. J. Schacht'ın onun 183'te (799) öldüğünü söylemesi (*EI*² [Fr.], I, 127) hatta olarak kabul edilmelidir.

Kaynaklarda Ebû Mutî'in eserlerine dair bilgi yoktur. Zehebî onun *el-Fikhü'l-ekber* adlı bir eseri bulunduğunu söylüyorsa da (*el-Ülûv li'l-âliyyi'l-ğaf-fâr*, s. 101) bu doğru değildir. Zira *el-Fikhü'l-ekber*'in Ebû Hanîfe'ye ait olduğu bilinmektedir. Ebû Hanîfe'den intikal eden beş akaid risâlesi üzerine en geniş çalışmayı yapan Beyzîzâde Ahmed Efendî, Ebû Mutî'i bu risâlelerin râvileri arasında zikrettikten başka bunları kendisinden rivayet edenlerin isimlerini de kaydetmiştir (*İşârâtü'l-merâm*, s. 21-22, 23). Çeşitli kaynakların Ebû Mutî' el-Belhî'yi *el-Fikhü'l-ekber* ile *el-Âlim ve'l-müte'allim*'in râvisi olarak kaydetmesinin yanında (meselâ bk. Zâhid Kevserî, s. 6) bu eserlere ait yazma nüshaların mukaddimelerinde de aynı isim râvi olarak yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebşat*, Süleymaniye Ktp., Karacelebizâde, nr. 357, vr. 24*; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 374; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 121-122; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 631-632; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 223-225; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 47, 120-121, 168, 342-344; II, 35, 36; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 574-575; a.mlf., *el-İber*, Küveyt 1960, I, 330; a.mlf., *el-Ulûv li'l-aliyyi'l-gaffâr* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Kahire 1388/1968, s. 101; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, Haydarâbâd 1332/1913, II, 265-266; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 334-336; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 357; Beyâzîzâde, *İşâretü'l-merâm*, s. 21-22, 23; ayrıca bk. M. Zâhid Keveserî'nin mukaddimesi, s. 6; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 68-69; Sezgin, *GAS*, I, 414; J. Schacht, "An Early Murci'ite Treatise The Kitâb al-Âlim va'l-muta'allim", *Oriens*, XVII (1964), s. 98; a.mlf., "Abû Hanîfa", *El²* (Fr.), I, 127; L. A. Giffen, "Abû Moṭī' al-Balkī", *Elr.*, I, 344-345.

MEHMET ŞENER

EBÜ MÜŞİR

(أبو مسهر)

Ebû Müşir Abdü'lâ b. Müşir b. Abdilâlâ el-Gassânî ed-Dımaşkî (ö. 218/833)

Hadis, kıraat ve fıkıh âlimi.

Safer 140'ta (Temmuz 757) doğdu. Kur'an-ı Kerim'i ve kıraat ilmini Yahyâ ez-Zimârî'nin talebelerinden yanında on iki yıl kaldığı Saîd b. Abdülazîz'den öğrendi. Ayrıca Eyyüb b. Temîm el-Kârî ile kıraat-i seb'a imamlarından olan Nâfi' b. Abdurrahman'dan bu ilimde arz* yoluyla faydalandı. Başta kıraat hocası Saîd b. Abdülazîz olmak üzere Mâlik b. Enes, İsmâil b. Ayyâş, Süfyân b. Uveyne gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Evzâî ile görüştü. Kendisinden de Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî gibi otoriteler hadis, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm kıraat rivayet ettiler.

Hâfızası son derece kuvvetli olan Ebû Müşir, geniş ve çok yönlü kültürüyle tanınan bir âlim, rivayetleri *Kütüb-i Sittet*'de yer alan ve hadis otoriteleri tarafından sika* kabul edilen bir muhaddisti. Kıraat ve fıkıh ilimlerinden başka meğâzî*'yi de iyi bilirdi. Yahyâ b. Maîn, muhtelif memleketlerde kendilerinden hadis rivayet ettiği hocalar arasında onun bir benzerini görmediğini söylemiş, Ebû Müşir gibi birinin bulunduğu bir şehirde kendisinin hadis rivayet edemeyeceğini ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel de onun güvenilir olduğuna işaret ederken o devirde Dımaşk'ın üç büyük muhaddisinden

den birinin Ebû Müşir olduğunu belirtmiştir. Bir ara istemediği halde Dımaşk kadılığına tayin edilmiş, fakat ilk fırsatta bu görevi bırakmıştı. Halk kendisini çok sever, bir yerden geçerken saf tutarak elini öpmek isterdi. Bu şöhreti sebebiyle mihne* olayında Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olduğunu söylemesi için o da sorguya çekildi. Dımaşk'tan alınarak Rakka'da bulunan Me'mûn'un huzuruna götürüldüğünde halife ona Kur'an hakkındaki kanaatini sordu. Ebû Müşir'in, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu söylemekle yetinmesi üzerine Me'mûn idam hazırlığına başlanmasını emretti. Bunun üzerine Ebû Müşir Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyledi. Bu kanaati samimi bulmayan Me'mûn ölüm fermanını geri almakla beraber onun Bağdat'a götürülüp ölene kadar hapsedilmesini istedi. Rebülâhîr 218'de (Mayıs 833) hapsedilen Ebû Müşir, aynı yılın Receb (Ağustos) ayında hapisnede vefat etti ve Bâbü'ttîn Kabristanı'na defnedildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 473; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 73-74; İbn Ebûk Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 29; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 72-75; Kâdî İyâz, *Terttübü'l-medârik*, II, 416-419; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1399/1979, s. 113, 475, 486-487; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, X, 228-233; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 211-220*, s. 243-249; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, I, 381; İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâge*, I, 355; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 98-101.

M. YAŞAR KANDEMİR

EBÜ MÜSLİM DESTANI

Dinî-destanî halk hikâyesi.

Türk edebiyatında *Kıssa-i Ebû Müslim* ve *Ebû Müslimnâme* olarak da bilinen bu destanın kahramanı, Emevî Devleti'nin sona ermesinden en önemli rolü oynayan ve idarenin Abbâsîler'e intikali ni sağlayan Ebû Müslim-i Horasânî'dir (ö. 137/755).

Ebû Müslim destanda daima hakkı savunan, zulme ve zalimlere karşı çıkan bir kişiliğe sahip olarak işlendiğinden Özbekistan, Türkmenistan, Dağıstan ve İran'da olduğu gibi Anadolu'da da mübârek bir zat telakki edilmiş, bu durum şöhretinin İranlılar'dan çok Türkler arasında yayılmasını sağlamıştır. Bundan dolayı başta yeniciler olmak üzere fütüvvet ocakları, Şii-Alevî zümreler, Bektaşiler ve ahîler arasında, daha sonra da eşraf içinde ve köy odalarıyla kahveha-

nelerde, Hz. Ali ve Hz. Hamza hikâyeleri gibi bu mensur destanın okunması da bir gelenek haline almıştır.

Ebû Müslim'in yaşadığı dönemde Türkler'in İslâm edebiyatını henüz tanımadıkları göz önüne alınırsa destanın ilk şeklinin İranlılar tarafından yazıldığı söylenebilir. Nitekim destanın bazı Türkçe nüshalarında eserin Farsça'dan tercüme edildiği belirtilmiştir (bk. Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Turc, nr. 57, vr. 2^a). Aslen Horasanlı olmakla birlikte Bağdat'ta doğan ve Merzübânî nisbesiyle tanınan Muhammed b. İmrân'ın (ö. 384/994), Arapça olarak kaleme aldığı *Ahbabu Ebî Müslim Şâhibi'd-da'ce* ve adlı 100 varak hacminde olduğu kaydedilen eseri ise henüz ele geçmemiştir. Mélikoff, hangi millete ait olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymadığı Ebû Müslim destanının İran kaynaklı olsa bile Türkçe nüshalarının daha çok olduğunu belirtmektedir (*Abu Muslim*, s. 36).

Türkçe'ye ne zaman çevrildiği belli olmayan Ebû Müslim hikâyelerinin en eski tercümesinin Ebû Tâhir-i Tûsî'ye (Tarsûsî) ait olduğunu bildiren kaynaklar yanında (İA, IV, 41; TDEA, II, 412; *Elr.*, I, 344) Fuad Köprülü, Ebû Müslim destanının en eski nüshasının 1150'de Merv'de, Sultan Sencer'in maiyetinde bulunan Karahan ailesine mensup Melikzâd b. Mahmûd b. Hüseyin b. Kızılarslan Hakan adına yazılan nüsha olduğunu belirtmektedir (*Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 345). Destanın pek çok nüshasında adı geçen Ebû Tâhir-i Tûsî'nin kimliği hakkında yeterli bilgi yoktur. Onun Gazneli Mahmud'un sarayında bulunan bir hikâyeci olduğu eldeki Ebû Müslim destanı nüshalarından anlaşılmakta ve bu nüshalarda Gazneli Mahmud adına da rastlanmaktadır. Bibliothèque Nationale'de bulunan bir *Kıssa-i Ebû Müslim* nüshasındaki (Supplément Persan, nr. 843, vr. 73) bilgilere göre Ebû Tâhir-i Tûsî âmâdır. Zaman zaman kendisinden Ebû Tâhir-i Karagözî olarak da söz edilir. Bunun dışında, Ebû Tâhir-i Tûsî adı bilhassa Anadolu'da Ebû Tâhir-i Tarsûsî veya Ebû Tâhir-i Tartûsî şeklinde de geçmekte ve Türk edebiyatındaki kahramannâmeler, darabnâmeler ve Veysel Karanî ile ilgili hikâyelerin pek çoğu Ebû Tâhir-i Tûsî'ye mal edilmektedir. Ebû Müslim destanının bazı nüshalarında Ebû Bekir er-Râzî, Ebû Mecîd es-Sâvî ve Hişâm es-Serahsî gibi isimlere rastlanması, bu kişilerin hikâyelerin müellifi olabileceklerini düşündürmekteyse de bunu doğ-